ISSN:3030-332X
*Impact factor: 9,493*
International journal of scientific researchers

# BUDJET TASHKILOTLARIDA INVENTARIZATSIYA O‘TKAZISH TARTIBI VA NATIJALARINI BUDJET HISOBI STANDARDLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

**Nematov Bahodir Nodir o‘g‘li**
O‘zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23672986

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani tashkil etish, o‘tkazish va uning natijalarini budjet hisobi standartlari asosida hisobda aks ettirish masalalari o‘rganiladi. Tadqiqotning maqsadi aktivlar va majburiyatlar to‘g‘risidagi hisob ma’lumotlarining ishonchliligini oshirishga xizmat qiluvchi uslubiy takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Me’yoriy hujjatlarni qiyosiy tahlil qilish va tizimlashtirish asosida inventarizatsiya jarayonini hujjatlashtirish, aniqlangan ortiqcha va kamomadlarni baholash hamda tegishli hisobot davrida aks ettirish masalalari yoritiladi. Inventarizatsiyada aniqlangan tafovutlarni joriy davr hodisalari, oldingi davr xatolari va hisob baholaridagi o‘zgarishlardan farqlashga alohida e’tibor qaratiladi. Elektron inventarizatsiya registrlarini yuritish, aktivlarni identifikatsiyalash, tekshiruvlarni xavf darajasiga qarab rejalashtirish hamda tuzatishlarning bajarilishini nazorat qilish taklif etiladi. Ushbu takliflar davlat mulkining saqlanishi, ichki nazorat samaradorligi va moliyaviy hisobotlarning asoslanganligini ta’minlashga yo‘naltirilgan.
**Kalit so‘zlar:** budjet tashkiloti, inventarizatsiya, budjet hisobi standartlari, aktivlar va majburiyatlar, kamomad, ortiqcha, ichki nazorat, moliyaviy hisobot.

**Abstract.** This article examines the organization and conduct of inventory processes within budgetary organizations, as well as the reflection of their results in accounting records in accordance with budgetary accounting standards. The objective of the research is to develop methodological proposals aimed at enhancing the reliability of accounting data concerning assets and liabilities. Based on a comparative analysis and systematization of regulatory documents, the study addresses the documentation of the inventory process, the valuation of identified surpluses and shortages, and their recognition within the relevant reporting period. Particular attention is given to distinguishing discrepancies identified during the inventory from events of the current period, errors from prior periods, and changes in accounting estimates. The study proposes the maintenance of electronic inventory registers, the identification of assets, the planning of inspections based on risk levels, and the monitoring of the implementation of corrective actions. These proposals are directed toward ensuring the preservation of state property, the effectiveness of internal controls, and the validity of financial reporting.
**Keywords:** budgetary organization, inventory, budgetary accounting standards, assets and liabilities, shortage, surplus, internal control, financial reporting.

**Kirish:** Budjet tashkilotlarida davlat mulkining saqlanishi va moliyaviy hisobot ma’lumotlarining ishonchliligini ta’minlash aktivlar hamda majburiyatlar holatini muntazam tekshirishni talab etadi. Ushbu jarayonda inventarizatsiya mol-mulkning haqiqatda mavjudligini aniqlash, uni buxgalteriya hisobi ma’lumotlari bilan solishtirish va aniqlangan tafovutlarning sabablarini o‘rganish vositasi hisoblanadi. Inventarizatsiyaning amaliy ahamiyati tekshiruv natijalarini to‘g‘ri hujjatlashtirish, ortiqcha va kamomadlarni asosli baholash hamda tegishli hisobvaraqlar va hisobot davrlarida aks ettirish bilan belgilanadi. Jarayonning yuzaki tashkil etilishi, hisob registrlari o‘rtasidagi nomuvofiqliklar va aniqlangan

farqlar bo‘yicha tuzatishlarning kechiktirilishi moliyaviy axborot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli inventarizatsiya tartibini budjet hisobi standartlari bilan uyg‘unlashtirish, elektron hujjatlashtirish imkoniyatlaridan foydalanish va natijalar ijrosi ustidan ichki nazoratni kuchaytirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir. Mazkur maqolaning maqsadi budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani o‘tkazish va uning natijalarini hisobda aks ettirish tartibini tahlil qilish asosida hisob ma’lumotlarining to‘liqligi, aniqligi hamda tekshiriluvchanligini oshirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

**Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.** O‘zbekistonda tibbiyot muassasalarining hisob siyosatiga bag‘ishlangan “Tibbiyot muassasalarida hisob siyosatini shakllantirishning metodologik masalalari” nomli tadqiqotda buxgalteriya hisobining tashkiliy, texnik va uslubiy jihatlarini muvofiqlashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, inventarizatsiya tartibi va muddatlari, hujjatlar aylanishi, inventar raqamlar tarkibi hamda moddiy javobgar shaxslarning hisobot topshirish muddatlarini hisob siyosatida belgilash taklif etilgan. Ushbu yondashuv inventarizatsiyani tashkilotning kundalik hisob jarayonlari bilan bog‘lashga xizmat qiladi. Maqola mavzusi nuqtayi nazaridan uning ahamiyati inventarizatsiyaga tayyorgarlik va javobgarlikni ichki hujjatlarda aniq mustahkamlash uchun uslubiy asos yaratishidadir (Kuliboyev, 2017).

Oliy ta’lim muassasalaridagi moddiy qiymatliklar hisobiga bag‘ishlangan “Features of Accounting of Inventory Values in Higher Education Institutions of Uzbekistan” tadqiqotida zaxiralar hisobining xususiyatlari, me’yoriy asoslari, hisobni yurituvchi bo‘linmalar va hisobot ko‘rsatkichlari o‘rganilgan. Moddiy qiymatliklar tushunchasiga oid ilmiy qarashlar tahlil qilinib, budjet tashkilotlarida zaxiralar me’yorlarini belgilash ko‘rsatkichlariga e’tibor qaratilgan. Tadqiqot inventarizatsiya natijalarini talqin qilish uchun zaxiralarning tarkibi va hisobda shakllanish xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Undan kelib chiqib, inventarizatsiya ma’lumotlarini zaxiralarning belgilangan me’yorlari va foydalanish ehtiyoji bilan birgalikda tahlil qilish maqsadga muvofiq, degan xulosa chiqarish mumkin (Sindarov, 2022).

Budjetdan tashqari mablag‘lar hisobiga oid “Budjetdan tashqari mablag‘lar hisobi va nazoratini takomillashtirish” maqolasida mablag‘larni turkumlash, boshlang‘ich va yig‘ma hujjatlarni shakllantirish, hisobning vazifalari hamda hisobotlarni tuzish masalalari tadqiq etilgan. Hisob obyektlari va usullarining nazariy jihatlari tizimlashtirilib, mablag‘lar harakati to‘g‘risidagi hisobotlarni takomillashtirish bo‘yicha takliflar berilgan. Mazkur ish inventarizatsiya tartibiga bevosita bag‘ishlanmagan bo‘lsa-da, uning natijalarini moliyalashtirish manbalari bilan bog‘lash uchun ahamiyatlidir. Ushbu yondashuv asosida aktivlar bo‘yicha aniqlangan tafovutlarni tegishli mablag‘ manbalari kesimida tahlil qilish zarurati asoslanishi mumkin (Ostonokulov va Alimardonov, 2024).

“Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning milliy va xalqaro standartlari” maqolasida budjet hisobini tartibga solishda milliy standartlarning o‘rni, davlat sektoridagi xalqaro hisob standartlarining maqsadlari va ularning o‘zaro muvofiqligi o‘rganilgan. Hisob amaliyotini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar shakllantirilgan. Tadqiqotning mavzuga aloqador jihati inventarizatsiya natijalarini hisobda aks ettirishni umumiy standartlar tizimi doirasida ko‘rib chiqish imkonini berishidir. Shu bilan birga, ushbu umumiy yondashuvni rivojlantirish uchun aniqlangan farqlarni baholash, tasniflash va hisobotda yoritish bo‘yicha aniq amaliy tartiblar ishlab chiqish talab etiladi (Maxamadaliyeva, 2024).

Rossiyada Saxalin viloyatidagi ijtimoiy xizmat ko‘rsatish markazi misolida bajarilgan tadqiqot inventarizatsiya jarayonini optimallashtirishga bag‘ishlangan. Unda hujjatlarni qo‘lda to‘ldirishdagi xatolar, mol-mulk harakatini kuzatishdagi kamchiliklar va solishtirish qaydnomalarini tuzishga sarflanadigan vaqt muammolari aniqlangan. Yechim sifatida shtrix-kodlash, ma’lumot yig‘ish terminallari, manzilli saqlash va hisob dasturida hujjatlarni avtomatik shakllantirish taklif etilgan. Ushbu amaliy tajriba O‘zbekiston budjet tashkilotlarida elektron inventarizatsiyani tashkil etish uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Biroq bitta muassasa tajribasini umumlashtirishda aktivlar hajmi, texnik imkoniyatlar va xodimlarning tayyorgarligini hisobga olish lozim (Pliskunova, Kudrin va Yurchuk, 2023).

Rossiya budjet muassasalarida inventarizatsiyaning zamonaviy xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotda inventarizatsiya tushunchasiga oid qarashlar tizimlashtirilgan hamda uning moliyaviy intizomni ta’minlashdagi o‘rni o‘rganilgan. Ishda inventarizatsiya bosqichlari, natijalari va aniqlangan buzilishlarni buxgalteriya yozuvlarida aks ettirish xususiyatlari bo‘yicha mualliflik yondashuvi taklif etilgan. Mazkur tadqiqotning ahamiyati tekshiruv jarayonini uning hisobdagi oqibatlari bilan birgalikda ko‘rib chiqishidadir. O‘zbekiston sharoitiga tatbiq etishda undan inventarizatsiya hujjati, aniqlangan tafovut, qabul qilingan qaror va hisob yozuvi o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish uchun foydalanish mumkin; aniq hisobvaraqlar esa milliy standartlarga muvofiq belgilanadi (Fomenko, 2025).

Yevropa tadqiqotchilarining davlat sektori xalqaro hisob standartlariga oid tizimli adabiyotlar sharhida 80 ta ilmiy maqola tahlil qilingan. Tadqiqotlar standartlarni qabul qilish omillari, ularni amaliyotga joriy etish jarayoni va qo‘llash natijalari bo‘yicha guruhlangan. Tahlilda milliy sharoitlar, joriy etish xarajatlari va amaliy qo‘llashdagi farqlar sabab standartlarning qabul qilinishi moliyaviy axborot qiyoslanuvchanligini avtomatik ta’minlamasligi ko‘rsatilgan. Ushbu xulosa inventarizatsiya natijalarini standartlarga muvofiqlashtirishda ham ahamiyatli: me’yoriy talablarning mavjudligi bilan birga, ularning tashkilot darajasida qanday bajarilayotganini baholash zarur. Demak, takomillashtirish natijasi hujjatlar soni bilan emas, hisob ma’lumotlarining sifati orqali o‘lchanishi lozim (Schmidthuber, Hilgers va Hofmann, 2022).

Portugaliya va Ispaniya mahalliy boshqaruv organlarida o‘tkazilgan qiyosiy tadqiqotda xalqaro standartlarni joriy etish hamda hisob axborotidan foydalanish masalalari moliya rahbarlari o‘rtasidagi so‘rov va hujjatlar tahlili asosida o‘rganilgan. Natijalarda hisob tizimi isloh qilinganiga qaramay, budjet axboroti boshqaruv qarorlarida yetakchi o‘rinda qolayotgani, yangi hisob ma’lumotlarining foydaliligi haqidagi qarashlar esa mamlakatlar kesimida farqlanishi aniqlangan. Bu tadqiqot inventarizatsiya natijalarini rahbariyat uchun tushunarli va qaror qabul qilishga yaroqli shaklda taqdim etish zaruratini anglatadi. Uning asosida foydalanilmayotgan aktivlar, takroriy tafovutlar va tuzatishlar holatini aks ettiruvchi boshqaruv tahlilini rivojlantirish mumkin (Gomes et al., 2023).

Osiyo tajribasi doirasida Malayziya davlat sektoridagi aktivlarni boshqarishga bag‘ishlangan konseptual tadqiqotda hisoblash usuli va axborot tizimlarining o‘rni o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlar hamda bosh auditor hisobotlaridagi muammolar tahlili asosida aktivlar va majburiyatlar to‘g‘risidagi axborotni shakllantirishda ushbu ikki omilning ahamiyati yoritilgan. Axborot tizimlari aktivlarning butun foydalanish davri davomida ma’lumotlarni o‘z vaqtida yig‘ish, qayta ishlash va almashishga xizmat qilishi ta’kidlangan. Tadqiqotdan inventarizatsiyani raqamlashtirishda ma’lumotlar bazasi, hisob usullari va aktivlar harakatini birgalikda muvofiqlashtirish zarur, degan xulosa chiqarish mumkin. Ish konseptual xususiyatga ega bo‘lgani uchun bu bog‘liqlikni empirik tekshirish keyingi tadqiqot vazifasidir (Tajudin, Norziaton va Ismail, 2021).

Indoneziyaning Minahasa hududida davlat aktivlarini boshqarishga oid tadqiqot sifat usulida, moliya va aktivlarni boshqarish organining to‘qqiz nafar rahbar hamda xodimi bilan suhbatlar asosida bajarilgan. Unda hududiy mol-mulkdan foydalanish va uni boshqarishning me’yoriy talablarga muvofiqligi o‘rganilib, tekshirilgan tashkilot amaliyoti tegishli qoidalarga mosligi qayd etilgan. Ishning mavzu uchun ahamiyati aktivlar boshqaruvini baholashda hujjatlar bilan birga, jarayon ishtirokchilarining amaliy tajribasini o‘rganishidadir. Bunday usul inventarizatsiya tartibidagi ijro muammolarini aniqlashda qo‘llanishi mumkin. Biroq tadqiqot bitta hudud bilan cheklangani sababli uning natijalari boshqa tashkilotlarga ehtiyotkorlik bilan tatbiq etilishi kerak (Tirayoh et al., 2021).

AQSh shtatlari va shaharlarining kapital aktivlar hisobiga bag‘ishlangan tadqiqotda asosiy vositalarni kapitallashtirish chegaralari hamda foydali xizmat muddatlaridagi farqlar o‘rganilgan. Moliyaviy hisobotlardan yig‘ilgan ma’lumotlar hisob siyosatidagi tafovutlar aktivlar haqidagi axborotning tashkilotlar va davrlar o‘rtasidagi qiyoslanuvchanligini pasaytirishi mumkinligini ko‘rsatgan. Shuningdek, mazkur siyosatlar bilan kapital qo‘yilmalar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan, biroq sababiy ta’sir qat’iy tasdiqlanmagan. Ushbu ish inventarizatsiyada aktivning mavjudligi bilan birga, uning hisob qiymati va foydalanish holatini ham tekshirish zaruratini asoslashga yordam beradi. Hisob siyosatidagi farqlarni tushuntirish natijalarni to‘g‘ri talqin qilish uchun muhimdir (McDonough va Yan, 2023).

AQShning Shimoliy Karolina okruglarida ichki nazoratga bag‘ishlangan tadqiqotda 2018–2019-moliya yilidagi audit ma’lumotlari ko‘p omilli tahlil qilingan. Natijalarda tashkiliy omillar, auditorning ixtisoslashuvi, xodimlar tarkibi va moliya xodimlariga tushadigan talablar auditda aniqlangan nazorat kamchiliklari bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Ushbu ish inventarizatsiya samaradorligini baholashda komissiya faoliyati, vazifalar taqsimoti va xodimlar yuklamasini hisobga olish uchun ahamiyatlidir. Undan kelib chiqib, inventarizatsiya natijalarini takomillashtirish choralari sifatida mas’ullarning vazifalarini aniqlashtirish, tuzatishlarning bajarilishini kuzatish va takroriy kamchiliklarning tashkiliy sabablarini tahlil qilishni taklif etish mumkin (Modlin, 2024).

Tahlil qilingan adabiyotlar budjet tashkilotlarida inventarizatsiya samaradorligi hisob siyosatining aniqligi, hujjatlarning to‘g‘ri yuritilishi, aktivlar haqidagi ma’lumotlarning izchilligi va ichki nazoratning tashkil etilishiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlarda hisobni tashkil etish va milliy standartlarni xalqaro talablarga muvofiqlashtirishga e’tibor qaratilgan bo‘lsa, xorijiy ishlarda inventarizatsiyani avtomatlashtirish, aktivlar hisobining qiyoslanuvchanligi hamda hisob axborotidan boshqaruv qarorlarida foydalanish masalalari kengroq yoritilgan. Shu bilan birga, ko‘rib chiqilgan ishlarda inventarizatsiyada aniqlangan tafovutlarni ularning sababi va tegishli hisobot davri bo‘yicha tasniflash, baholash, buxgalteriya yozuvlarida aks ettirish hamda tuzatishlar ijrosini kuzatishni birlashtiruvchi uslubiy yondashuv yetarlicha ochib berilmagan. Shuning uchun mazkur tadqiqot doirasida inventarizatsiya natijalarini budjet hisobi standartlari bilan bog‘laydigan, elektron hujjatlashtirish va natijalar ijrosi nazoratini qamrab oladigan yaxlit tartibni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Tadqiqotning metodologik asosini budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani tashkil etish va uning natijalarini hisobda aks ettirish jarayonlarini tizimli o‘rganish tashkil etadi. Tadqiqot obyekti sifatida budjet tashkilotlarining aktivlari va majburiyatlarini inventarizatsiyadan o‘tkazish jarayoni, predmeti sifatida esa inventarizatsiya natijalarini hujjatlashtirish, baholash va budjet hisobi standartlariga muvofiq aks ettirish bilan bog‘liq uslubiy masalalar belgilandi. Axborot bazasi inventarizatsiya va budjet hisobini tartibga soluvchi me’yoriy hujjatlar hamda 2017–2025-yillarda chop etilgan mahalliy va xorijiy ilmiy ishlardan shakllantirildi. Tadqiqot nazariy-metodik xususiyatga ega bo‘lib, xulosalar hujjatlar va ilmiy manbalar tahliliga asoslandi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tahlil va sintez, guruhlash hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil yordamida inventarizatsiyani o‘tkazish va natijalarini rasmiylashtirish talablari budjet hisobida tan olish, baholash va hisobotda aks ettirish qoidalari bilan solishtirildi. Guruhlash usuli orqali aniqlanishi mumkin bo‘lgan tafovutlar ortiqcha, kamomad, hujjatlashtirishdagi nomuvofiqliklar va baholashga oid farqlarga ajratildi. Shuningdek, tafovutlarning kelib chiqish sababi hamda tegishli davrini aniqlash, ularni joriy davr hodisalari, oldingi davr xatolari yoki hisob baholaridagi o‘zgarishlar sifatida farqlash mezonlari o‘rganildi.

Takomillashtirish bo‘yicha takliflar inventarizatsiya jarayonini tayyorgarlik, tekshirish, solishtirish, farqlarni o‘rganish, hisobda aks ettirish va qarorlar ijrosini nazorat qilish bosqichlariga ajratish asosida ishlab chiqildi. Taklif etilayotgan tartibni baholash mezonlari sifatida hujjatlarning to‘liqligi, hisob

yozuvlarining asoslanganligi, tuzatishlarning o‘z vaqtida kiritilishi va natijalarning tekshiriluvchanligi belgilandi. Elektron registrlar hamda aktivlarni identifikatsiyalash vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ushbu mezonlar doirasida ko‘rib chiqildi. Alohida budjet tashkilotining birlamchi ma’lumotlari asosida empirik tekshiruv o‘tkazilmagani sababli takliflarning amaliy samaradorligini keyinchalik tajriba tariqasida joriy etish va natijalarni taqqoslash orqali baholash nazarda tutiladi.

**Tahlil va natijalar. Budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani takomillashtirish masalasini o‘rganishda moliyalashtirish hajmi, moddiy resurslar bilan bog‘liq xarajatlar va hisob ma’lumotlarining ishonchliligini o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish zarur. Budjet mablag‘larining sarflanishi aktivlarning xarid qilinishi, foydalanishga topshirilishi, saqlanishi va hisobdan chiqarilishi bilan bog‘liq operatsiyalarni yuzaga keltiradi. Ushbu operatsiyalarning hujjatlar va hisob registrlarida izchil aks ettirilishi inventarizatsiya natijalarini asoslash uchun muhimdir. Shu maqsadda 2019–2025-yillardagi davlat budjeti ijrosi hamda moddiy zaxiralar va kapital qo‘yilmalarga oid ochiq rasmiy ma’lumotlar tahlil qilindi.**

Tahlilda ikki darajadagi ko‘rsatkichlar ajratildi. Birinchi daraja davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining umumiy dinamikasini, ikkinchi daraja esa moddiy resurslar bilan bog‘liq ayrim xarajatlar yo‘nalishlarini ifodalaydi. Mazkur ko‘rsatkichlar inventarizatsiyani tashkil etishning moliyaviy sharoitini tavsiflaydi. Ular inventarizatsiyada aniqlangan kamomad, ortiqchalik yoki hisob xatolarining bevosita statistikasi hisoblanmaydi. Shu sababli budjet xarajatlarining o‘sishidan kamomadlar ko‘paygani yoki inventarizatsiya samaradorligi pasaygani haqida xulosa chiqarilmadi.

**1-jadval**

**O‘zbekiston davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining 2019–2025-yillardagi dinamikasi. Summalar mlrd so‘mda, o‘sish ko‘rsatkichlari foizda.**

| Yil | Davlat budjeti daromadlari | Davlat budjeti xarajatlari | Daromad va xarajatlar farqi | Xarajatlarning yillik o‘sishi, % | Xarajatlar indeksi, 2019 = 100 |
|---|---|---|---|---|---|
| 2019 | 112 165,4 | 118 008,7 | −5 843,3 | — | 100,00 |
| 2020 | 132 938,0 | 144 142,7 | −11 204,7 | 22,15 | 122,15 |
| 2021 | 164 799,0 | 188 257,1 | −23 458,1 | 30,60 | 159,53 |
| 2022 | 201 864,0 | 236 692,0 | −34 828,0 | 25,73 | 200,57 |
| 2023 | 231 721,0 | 281 097,4 | −49 376,4 | 18,76 | 238,20 |
| 2024 | 274 423,0 | 310 926,0 | −36 503,0 | 10,61 | 263,48 |
| 2025 | 359 776,0 | 383 927,7 | −24 151,7 | 23,48 | 325,34 |

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligining tegishli yillar bo‘yicha e’lon qilgan ijro ma’lumotlari; farqlar, o‘sish sur’atlari va indekslar muallif tomonidan hisoblangan.

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, e’lon qilingan nominal qatorda davlat budjeti xarajatlari 2019-yildagi 118 008,7 mlrd so‘mdan 2025-yilda 383 927,7 mlrd so‘mga yetgan. Bu qiymatlar o‘rtasidagi nisbat 3,25 baravarni tashkil etadi. Biroq mazkur nisbat davlat mulkining jismoniy hajmi yoki inventarizatsiya obyektlari soni shuncha baravar oshganini bildirmaydi. Xarajatlar tarkibida ish haqi, ijtimoiy to‘lovlar, xizmatlar va boshqa yo‘nalishlar ham mavjud. Inventarizatsiyaga bevosita aloqador jarayonlarni baholash uchun umumiy xarajatlarni iqtisodiy mazmuniga ko‘ra ajratish talab etiladi. Hisoblangan yillik ko‘rsatkichlarda xarajatlarning eng yuqori nominal o‘sishi 2021-yilda — 30,60 foiz, eng past o‘sishi esa 2024-yilda — 10,61 foiz bo‘lgan. Ushbu o‘zgaruvchanlik inventarizatsiya ishlarini rejalashtirishda avvalgi

yilgi ish hajmini o‘zgartirmasdan takrorlash yetarli bo‘lmasligini anglatadi. Tekshiruv dasturi yangi xaridlar, obyektlarning bo‘linmalar o‘rtasida ko‘chirilishi, saqlash joylari va moddiy javobgar shaxslar tarkibidagi o‘zgarishlar asosida tuzilishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv mablag‘lar hajmini hisobdagi aniq obyektlar harakati bilan bog‘lash imkonini beradi.

Daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi hisoblangan farq ham davrlar bo‘yicha o‘zgargan. Xususan, 2023-yilda xarajatlarning daromadlardan oshishi 49 376,4 mlrd so‘mni, 2025-yilda esa 24 151,7 mlrd so‘mni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkichlardan inventarizatsiya samaradorligini bevosita baholashda foydalanish mumkin emas. Ularning mavzu uchun ahamiyati mavjud resurslardan foydalanishning asoslanganligini tekshirish zaruratini ko‘rsatishidadir. Yangi mol-mulk xarid qilishdan oldin foydalanilmayotgan, boshqa bo‘linmada saqlanayotgan yoki hisobda noto‘g‘ri tasniflangan aktivlarni aniqlash xarid ehtiyojini aniqroq belgilashga yordam berishi mumkin. Moddiy resurslar bilan bog‘liq xarajatlarni batafsilroq o‘rganish uchun iqtisodiy tasnifdagi moddiy aylanma vositalar zaxiralariga xarajatlar va kapital qo‘yilmalar ko‘rsatkichlari ajratildi. Birinchi ko‘rsatkich zaxiralar bilan bog‘liq yillik xarajatlar oqimini, ikkinchisi esa kapital yo‘nalishdagi moliyalashtirishni tavsiflaydi. Ushbu ikki ko‘rsatkichning hech biri tashkilot balansidagi aktivlarning hisobot sanasiga qoldiq qiymatini ifodalamaydi. Shu bois ular inventarizatsiya qilinishi lozim bo‘lgan mol-mulkning umumiy qiymati sifatida talqin qilinmadi.

**2-jadval**

**Moddiy zaxiralar va kapital qo‘yilmalar bo‘yicha xarajatlarning 2021–2025-yillardagi tahlili. Summalar mlrd so‘mda; ulush va o‘sish ko‘rsatkichlari foizda.**

| Yil | Moddiy zaxiralarga xarajatlar | Jami budjet xarajatlaridagi ulushi, % | Oldingi yilga nisbatan mutlaq o‘zgarish | Kapital qo‘yilmalar | Kapital qo‘yilmalarning jami xarajatlardagi ulushi, % |
|---|---|---|---|---|---|
| 2021 | 5 775,0 | 3,07 | — | 17 466,0 | 9,28 |
| 2022 | 7 095,3 | 3,00 | 1 320,3 | 13 986,8 | 5,91 |
| 2023 | 8 479,0 | 3,02 | 1 383,7 | 10 731,0 | 3,82 |
| 2024 | 9 376,0 | 3,02 | 897,0 | 14 512,0 | 4,67 |
| 2025 | 12 668,8 | 3,30 | 3 292,8 | 15 594,3 | 4,06 |

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligining davlat budjeti xarajatlari iqtisodiy tasnifi bo‘yicha ochiq ma’lumotlari; nisbiy ko‘rsatkichlar va mutlaq o‘zgarishlar muallif hisob-kitoblari.

Ikkinchi jadvaldagi tasdiqlangan kuzatuvlar moddiy zaxiralarga xarajatlar 2021–2025-yillarda 5 775,0 mlrd so‘mdan 12 668,8 mlrd so‘mga oshganini ko‘rsatadi. Mutlaq o‘sish 6 893,8 mlrd so‘mni, nominal o‘sish esa 119,37 foizni tashkil etgan. Besh yil davomida ushbu yo‘nalishda e’lon qilingan xarajatlar yig‘indisi 43 394,1 mlrd so‘mga teng. Bu yig‘indi yillik xarajatlar oqimining jamlanmasidir; uni davr oxirida omborlarda mavjud zaxiralar qiymati deb hisoblash mumkin emas. Zaxiralarga xarajatlarning jami davlat budjeti xarajatlaridagi ulushi 2021-yilda 3,07 foizni, 2025-yilda 3,30 foizni tashkil etgan. Demak, mutlaq hajm ikki baravardan ko‘proq oshgan bo‘lsa-da, umumiy xarajatlar tarkibidagi ulush nisbatan kichik oraliqda o‘zgargan. Bundan inventarizatsiya resurslarini faqat xarajatlar ulushiga mutanosib taqsimlash yetarli emasligi kelib chiqadi. Zaxiralarning saqlash muddati, aylanish tezligi, foydalanish sharoiti va yo‘qotish ehtimoli ham tekshiruvning ustuvorligini belgilashi kerak.

Ayniqsa, 2025-yilda zaxiralarga xarajatlarning oldingi yilga nisbatan 35,12 foizga oshishi tahlilda e’tiborga loyiq. Biroq ushbu o‘sishning qanchasi narxlar, xarid miqdori yoki xarajatlar tarkibidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liqligini agregat ma’lumotlar asosida ajratib bo‘lmaydi. Buning uchun mahsulot turlari, miqdori va bir birlik narxi haqidagi ma’lumotlar zarur. Inventarizatsiya registrlarida miqdor va

qiymat ko‘rsatkichlarini birgalikda yuritish aynan shu tahliliy ehtiyojga javob beradi: bir xil summadagi tafovut turli miqdoriy yoki baholash sabablariga ega bo‘lishi mumkin. Kapital qo‘yilmalar dinamikasi zaxiralar xarajatlaridan farqli yo‘nalishda o‘zgargan. Ularning jami xarajatlardagi hisoblangan ulushi 2021-yildagi 9,28 foizdan 2025-yilda 4,06 foizga tushgan. Shu bilan birga, 2024–2025-yillarda mutlaq hajm o‘sgan. Ushbu holat aktivlar bilan bog‘liq nazoratni faqat xarid bosqichiga qaratish yetarli emasligini anglatadi. Qurilishi yakunlanmagan obyektlar, foydalanishga topshirilgan mol-mulk va ular bo‘yicha hujjatlarning hisob registrlariga o‘tkazilishi alohida tekshirilishi lozim. Kapital qo‘yilmalarning kamayishi mavjud asosiy vositalar kamayayotganini bildirmaydi, chunki yillik oqim bilan jamg‘arilgan aktivlar qoldig‘i turli ko‘rsatkichlardir.

Ochiq statistik ma’lumotlarning mazkur farqi inventarizatsiyani baholash tizimidagi asosiy metodik muammoni ko‘rsatadi: xarajatlar statistikasi mol-mulkning mavjudligi va hisobning to‘g‘riligini tasdiqlash uchun yetarli emas. Masalan, mablag‘ sarflangani haqidagi ma’lumot aktiv qabul qilinganini, tegishli joyda saqlanayotganini yoki undan foydalanilayotganini o‘z-o‘zidan tasdiqlamaydi. Shuning uchun inventarizatsiya hujjatlarida obyektning identifikatsiya raqami, joylashuvi, moddiy javobgar shaxs, miqdori, hisob qiymati va holatini o‘zaro bog‘lash taklif etiladi. Amaliy nazorat materiallari ham bunday bog‘liqlikning zarurligini ko‘rsatadi. Jumladan, 2020-yil davlat budjeti ijrosi hisobotida tibbiyot muassasalarida tovar-moddiy boyliklar hisobini yuritish bo‘yicha 3 606 ta holatda 131,4 mlrd so‘mlik xato va kamchiliklar qayd etilgan. Hisobotda muddati o‘tgan dori vositalari, moddiy boyliklar kamomadi, asossiz hisobdan chiqarish va foydalanilmay saqlanayotgan jihozlar bilan bog‘liq holatlar ham keltirilgan. Ushbu ma’lumotlar alohida nazorat kuzatuvlarini ifodalaydi; ularni barcha budjet tashkilotlariga tegishli umumiy kamomad darajasi sifatida yoyish mumkin emas. Biroq ular inventarizatsiyada mavjudlik bilan birga yaroqlilik, hujjatlarning asoslanganligi va foydalanish holatini tekshirish zaruratini tasdiqlaydi.

Inventarizatsiya natijalarini budjet hisobi standartlari bilan bog‘lashda aniqlangan farqning iqtisodiy mazmunini tushuntirish birlamchi vazifa hisoblanadi. Ortiqcha aniqlangan mol-mulk haqiqatan hisobga olinmagan obyekt bo‘lishi, boshqa bo‘linmadan hujjatsiz ko‘chirilishi yoki avvalgi hisob yozuvidagi xato natijasida yuzaga kelishi mumkin. Kamomad ham mol-mulkning yo‘qolishi, hujjatlashtirilmagan chiqim yoki hisob registrlarining o‘z vaqtida yangilanmagani bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimol. Shu sababli farqni aniqlash bilan uni darhol bir xil mazmundagi buxgalteriya yozuviga aylantirish o‘rtasida hujjatlar va sabablarni tekshirish bosqichi bo‘lishi kerak. Me’yoriy jihatdan 2024-yilda tasdiqlangan 19-sonli BHMS inventarizatsiyani o‘tkazish va natijalarini rasmiylashtirish tartibini budjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlarga ham tatbiq etadi. Unda inventarizatsiya natijalarini tegishli hisob va hisobotda aks ettirish talabi belgilangan. Budjet tashkilotlaridagi aniq hisob yozuvlari esa budjet hisobining Yagona schyotlar rejasi bilan bog‘lanadi. Mazkur hujjatlarni birgalikda qo‘llash inventarizatsiya dalolatnomasi, natijalarni tartibga solish qarori va hisob registridagi yozuv o‘rtasidagi izchillikni ta’minlash uchun asos yaratadi. Tahlil asosida inventarizatsiya farqlarining yagona elektron reyestrini yuritish taklif etiladi. Reyestrda har bir tafovut bo‘yicha aniqlangan sana, obyekt, miqdor, qiymat, ehtimoliy sabab, tasdiqlovchi hujjat, qabul qilingan qaror, tegishli hisob yozuvi va ijro holati qayd etilishi lozim. Bunday reyestr tekshiruv yakunlanganidan keyin ham tuzatishlar bajarilishini kuzatishga imkon beradi. U standartlarda belgilangan hujjatlarni almashtirmaydi, balki ularning o‘zaro bog‘liqligi va bajarilish holatini nazorat qilishga xizmat qiladi.

Inventarizatsiya samaradorligini kelgusida statistik baholash uchun tashkilotlar darajasida bir xil ta’riflangan ko‘rsatkichlarni yig‘ish zarur. Jumladan, rejalashtirilgan obyektlarning tekshirilgan qismi, aniqlangan tafovutlarning hujjatlar bilan asoslangan ulushi, hisobda o‘z vaqtida aks ettirilgan tuzatishlar ulushi va takroriy tafovutlar soni kuzatilishi mumkin. Har bir ko‘rsatkichning hisoblash bazasi alohida belgilanadi. Masalan, kamomad summasining inventarizatsiya qilingan aktivlar hisob qiymatiga nisbati

bilan kamomad summasining yillik budjet xarajatlariga nisbati bir xil iqtisodiy mazmunga ega emas. Inventarizatsiya sifatini baholashda birinchi nisbat aniqroq tekshiruv bazasini beradi. Natijalarni talqin qilishda aniqlangan kamomad summasining kamayishini yagona muvaffaqiyat mezoni sifatida qabul qilish ham yetarli emas. Dastlabki davrda tekshiruv qamrovi kengayishi yoki hujjatlar sinchiklab o‘rganilishi sabab ko‘proq tafovut aniqlanishi mumkin. Bu holat nazorat yomonlashganini anglatmasligi mumkin. Samaradorlikni baholashda aniqlangan farqlar bilan birga ularning sabablari, tuzatish tezligi, takrorlanishi va hisob ma’lumotlarining keyingi davrdagi aniqligi o‘rganilishi lozim.

So‘ngi yillar bo‘yicha statistik tahlil budjet operatsiyalarining nominal hajmi kengayganini, 2021–2025-yillardagi tasdiqlangan ma’lumotlar esa moddiy zaxiralar bilan bog‘liq xarajatlar sezilarli oshganini ko‘rsatadi. Ushbu natijalar inventarizatsiyani rejalashtirish, hujjatlashtirish va hisob yozuvlari bilan bog‘lashni takomillashtirish zaruratini asoslaydi. Biroq mavjud agregat statistika taklif etilgan choralar kamomadni qancha kamaytirishini hisoblash imkonini bermaydi. Tadqiqotning amaliy natijasi sifatida tavsiya etilgan elektron reyestr va yagona baholash ko‘rsatkichlarini alohida budjet tashkilotlarida sinovdan o‘tkazish, keyinchalik esa bir xil qamrov va mezonlar asosida oldingi hamda keyingi davr natijalarini taqqoslash maqsadga muvofiqdir.

**Muhokama:** Tahlil natijalari budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani takomillashtirishda moliyaviy operatsiyalar hajmi bilan birga aktivlar harakati, hujjatlar sifati va ichki nazoratning tashkil etilishini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Moddiy zaxiralarga yo‘naltirilgan xarajatlarning nominal o‘sishi ularni qabul qilish, saqlash, foydalanish va hisobdan chiqarish jarayonlarida ma’lumotlarning izchilligiga bo‘lgan talabni kuchaytiradi. Adabiyotlar sharhida o‘rganilgan yondashuvlar ham hisob siyosatining aniqligi va aktivlar haqidagi ma’lumotlarning to‘liqligini muhim omillar sifatida ko‘rsatadi. Shu bilan birga, foydalanilgan agregat statistika inventarizatsiya sifati bilan kamomadlar miqdori o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlikni aniqlash uchun yetarli emas. Xarajatlar o‘sishiga narxlar, xarid tarkibi va moliyalashtirishdagi o‘zgarishlar ta’sir qilishi mumkinligi sababli inventarizatsiya samaradorligini tashkilotlar darajasidagi miqdoriy va qiymat ma’lumotlari asosida baholash zarur.

Taklif etilgan elektron tafovutlar reyestrining amaliy ahamiyati inventarizatsiyada aniqlangan farqni tasdiqlovchi hujjatlar, qabul qilingan qaror va buxgalteriya yozuvi bilan bog‘lash imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Biroq ushbu yondashuvning natijadorligi boshlang‘ich ma’lumotlarning to‘g‘riligi, aktivlarning yagona identifikatsiyasi, xodimlar malakasi va vazifalarning aniq taqsimlanishiga bog‘liq. Noto‘g‘ri shakllantirilgan registrlarni avtomatlashtirish mavjud xatolarning elektron tizimda davom etishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun reyestrni joriy etishdan oldin hisob ma’lumotlarini tekshirish va hujjatlar aylanishini tartibga solish maqsadga muvofiq. Takliflarning samaradorligini baholashda bir xil tekshiruv qamrovi asosida tuzatishlarning o‘z vaqtida kiritilishi, takroriy tafovutlar va hujjatlar bilan asoslangan natijalar ulushini taqqoslash lozim. Bu kelgusida inventarizatsiyani takomillashtirish choralarining amaliy ta’sirini ishonchliroq baholashga xizmat qiladi.

**Xulosa.** Tadqiqot natijalariga ko‘ra, budjet tashkilotlarida inventarizatsiyani takomillashtirish aktivlar va majburiyatlar haqidagi ma’lumotlarni tekshirish, aniqlangan tafovutlarni asosli baholash hamda ularni budjet hisobi standartlariga muvofiq hisobda aks ettirish jarayonlarining uzviyligini ta’minlashni talab etadi. 2019–2025-yillardagi budjet ijrosi va davrning mavjud ma’lumotlari asosida moddiy zaxiralar xarajatlari dinamikasining tahlili resurslar harakatini hujjatlashtirish va nazorat qilish ahamiyatini ko‘rsatdi. Shu asosda hisob siyosatida inventarizatsiya tartibi va mas’ullarning vazifalarini aniqlashtirish, aktivlarni yagona identifikatsiyalash, tafovutlarning sababi va tegishli davrini belgilash hamda tuzatishlar ijrosini kuzatuvchi elektron reyestrni yuritish taklif etildi. Ushbu choralar hisob ma’lumotlarining to‘liqligi

va tekshiriluvchanligini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning amaliy samaradorligini alohida budjet tashkilotlarida bir xil mezonlar asosida sinovdan o‘tkazish orqali baholash lozim.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati**

1. Kuliboyev, A.Sh. (2017) ‘Tibbiyot muassasalarida hisob siyosatini shakllantirishning metodologik masalalari’, Xalqaro moliya va hisob, 4, 1–8-b.
2. Sindarov, S.E. (2022) ‘Features of accounting of inventory values in higher education institutions of Uzbekistan’, International Journal of Management, IT and Engineering, 12(6), pp. 33–44.
3. Ostonokulov, A. va Alimardonov, A. (2024) ‘Budjetdan tashqari mablag‘lar hisobi va nazoratini takomillashtirish’, Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2(1).
4. Maxamadaliyeva, M. (2024) ‘Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning milliy va xalqaro standartlari’, Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2(5).
5. Abdujalilova, D. va Kenjayev, S. (2024) ‘Budjet tashkilotlarida pul mablag‘lar hisobining amaldagi holati’, Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2(10).
6. Плискунова, Н.Н., Кудрин, Е.И. и Юрчук, К.В. (2023) ‘Оптимизация процесса инвентаризации в бюджетной организации на примере Центра социального обслуживания населения Сахалинской области’, Молодой ученый, 31(478), с. 91–94.
7. Фоменко, Т.Н. (2025) ‘Особенности проведения инвентаризации бюджетных учреждений на современном этапе развития общества’, Современная экономика: проблемы и решения, 11, с. 111–120. DOI: 10.17308/meps/2078-9017/2025/11/111-120.
8. Tajudin, A., Norziaton, I.K. and Ismail, A.H. (2021) ‘The role of accrual accounting and information systems on asset management practice in the Malaysian public sector: A conceptual paper’, IPN Journal of Research and Practice in Public Sector Accounting and Management, 11(1), pp. 39–60. DOI: 10.58458/ipnj.11.01.03.0069.
9. Tirayoh, V.Z., Latjandu, L.D., Sabijono, H. and Mintardjo, C.M.O. (2021) ‘Public sector asset management in the Government of Indonesia: A case study in Minahasa Regency’, Jurnal Bina Praja, 13(2), pp. 195–205. DOI: 10.21787/jbp.13.2021.195-205.
10. Schmidthuber, L., Hilgers, D. and Hofmann, S. (2022) ‘International Public Sector Accounting Standards (IPSASs): A systematic literature review and future research agenda’, Financial Accountability & Management, 38(1), pp. 119–142. DOI: 10.1111/faam.12265.
11. Gomes, P., Brusca, I., Fernandes, M.J. and Vilhena, E. (2023) ‘The IPSAS implementation and the use and usefulness of accounting information: A comparative analysis in the Iberian Peninsula’, Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, 35(1), pp. 12–40. DOI: 10.1108/JPBAFM-12-2021-0169.
12. McDonough, R.P. and Yan, C.J. (2023) ‘Accounting policies in the public sector: Characteristics and consequences of accounting for capital assets’, Journal of Accounting and Public Policy, 42(1), article 107033. DOI: 10.1016/j.jaccpubpol.2022.107033.
13. Modlin, S. (2024) ‘The association between local government organization structure and internal controls: The case of North Carolina counties’, Journal of Accounting, Ethics & Public Policy, 25(2). DOI: 10.60154/jaepp.2024.v25n1p71.